Rahvusvaheline ajalookonverents "Rahvusest riigiks. Uute rahvusriikide tekkimine Tsaari-Venemaa varemeile 1917–1920" 6. märtsil Tallinnas

Vasakul ukraina ajaloolane Pavlo Skoropadsky, paremal istub Eesti Ajaloomuuseumi direktor Ivar Leimus. Pildistas Merilis Sähka.

■ 6. märtsil 2008 toimus Eesti Ajaloomuuseumi Maarjamäe lossi kinosaalis rahvusvaheline ajalookonverents "Rahvusest riigiks. Uute rahvusriikide tekkimine Tsaari-Venemaa varemeile 1917–1920". Konverents oli pühendatud Eesti Vabariigi 90. aasta juubelile ning selle eesmärk oli tuua kuulajani mitmete Eestiga samaaegselt iseseisvuse saavutanud riikide sünnilood. Konverentsi korraldaja, Eesti Ajaloomuuseumi teadusdirektori Ivar Leimuse sõnul on Eestis küllalt palju ja suure uhkusega räägitud sellest, kuidas Eesti riik 1918. aastal loodi ning millised sündmused selleni viisid. Sugugi piisavalt ei ole aga räägitud, et samal ajal tekkis ka palju teisi riike, mis samuti olid olnud varem Tsaari-Venemaa osad, ning uute rahvusriikide teke oli pigem üldine laialdasem protsess, mitte ainult Eesti suur saavutus.

Konverentsil kuulati ühe päeva jooksul ära 10 ettekannet. Esindatud olid 8 riiki: Eesti, Läti, Leedu, Soome, Saksamaa, Ukraina, Valgevene ja Venemaa. Paljudes ettekannetes kirjeldati Venemaa läänepiirile tekkinud uute riikide sünnilugu ja võitlust iseseisvuse eest, mis andis võimaluse võrrelda erinevaid lähtepositsioone ning iseseisvuse saavutamise teid. Teiselt poolt kippusid mõned ettekanded jääma paljukorratud narratiiviks ning enamasti heideti kõrvale sügavam protsesside analüüs ja historiograafilised küsimused. Tõenäoliselt oli intrigeerivaim

küsimus konverentsil see, kas ja millised rahvad olid Esimese maailmasõja alguseks valmis iseseisva riigi rajamiseks ning kuidas kasvas sõja ajal usk oma riigi loomise võimalusse.

Konverentsi avasid Ajaloomuuseumi direktor Sirje Karis ja Ivar Leimus. Järgnenud avaettekandes pealkirjaga "Iseseisva Soome sünd" käsitles Jyväskyla Ülikooli professor Seppo Zetterberg Soome teed iseseisva riigini. Soome kuulutas end iseseisvaks 6. detsembril 1917. Uut riiki tunnustas muu hulgas ka Nõukogude Venemaa 4. jaanuaril 1918. Vaatamata sellele tuli Soomel kaitsta oma iseseisvust relvajõul, sest sisevastuolud parempoolsete ja sotsialistide vahel viisid kodusõja puhkemiseni. Ebastabiilsust suurendasid Soome pinnal viibinud Vene sõdurid. Soome kodusõja algust tähistas punakaartlaste mäss Helsingis ja linna võtmine oma kontrolli alla. Puhkenud sõjas toetas Nõukogude Venemaa Soome punaseid nii relvastuse kui ka sõduritega. Valitsus sai omakorda abi ühe diviisi näol Saksamaalt. 1918. aasta mais lõpetasid punased vastupanu ja panid relvad maha. Riiki kurnanud kodusõja lõppemise järel orienteerus Soome esialgu Saksamaale, valides kuningaks Hesseni printsi Friedrich Karli. Pärast Saksa keisririigi kokkuvarisemist loobus kuningas troonist ning Soomest sai 1919. aastal vabariik. 1920. aastal lahenesid suhted idanaabriga. Oktoobris sõlmisid Soome ja Nõukogude Venemaa rahulepingu, millega viimane tunnustas iseseisvat Soomet juba teist korda.

Läti ajaloolase Ēriks Jēkabsonsi ettekanne pealkirjaga "Läti sõjalised sidemed Eesti, Leedu ja Poolaga Vabadussõja ajal 1918–1920" käsitles Läti naabrite ja suurriikide sõjalisi huve Läänemere ruumis. Mis puutub Eesti, Läti, Leedu ja Poola huvidesse, siis olid need enamasti erinevad ning üksmeelt oli raske leida. Erandiks olid ühine vaenlane Nõukogude Venemaa ning Bermondt-Avalovi Vene–Saksa armee. Kõige rohkem oli sõja-aastatel 1918–1920 Lätil ühist Eestiga. Omavahelisi suhteid tugevdasid Võnnu lahingu võit 1919. aasta juunis ning Eesti soomusrongide abi Bermondt-Avalovi võitlejate vastu 1919. aasta oktoobris. Teisalt põhjustas konflikte eestlaste sõjaline kohaolek Põhja-Lätis. Erimeelsusi põhjustas Eesti ja Nõukogude Venemaa rahulepingu allakirjutamine, mida tehti Lätist eraldi, ning Eesti-Läti riigipiiri mahamärkimine. Hoopis suuremad lahkhelid valitsesid Vabadussõja aastatel Läti ja Leedu vahel. Leedu armee koos läti partisanidega vabastas 1919. aasta suvel Ilūkste maakonna, kuid keeldus seda lätlastele loovutamast. Alles 1920. aasta oktoobris andis Leedu maakonna Lätile üle, sest vastukaaluks lubas Läti abistada leedulasi poolakate väljatõrjumisel Vilniusest. Vastuolud Leeduga 1919. aastal võimaldasid lätlastel toetuda Poola abile Latgale tagasivõtmisel, kuid see ettevõtmine ei tähendanud tihedama koostöö algust.

Vastuolud kandusid edasi rahuaega, millest kõneles Česlovas Laurinavičus Leedust, kes analüüsis oma ettekandes "Baltimaade julgeolek ja Leedu maailmasõdadevahelisel perioodil" Baltimaade julgeolekut ja Leedu positsioone maailmasõdadevahelisel ajal. Laurinavičus selgitas, et seoses Vene arhiivides leitud dokumentidega on viimasel ajal levinud arvamused, et Baltimaade liidrite korruptiivne tegevus ja moraalne allakäik viisid nende riikide iseseisvuse kaotamiseni. Laurinavičus seevastu toonitas, et Balti riikide tekkimine maailmakaardile oli juba üksjagu problemaatiline ning vaatamata ühistele pingutustele ennast Euroopa poliitikas maksma panna, peeti neid kõige nõrgemateks poliitilisteks subjektideks Euroopas. Kõige kriitilisem oli Leedu seisund Vilniuse küsimuse tõttu, kuid ühtlasi mõjutas see negatiivelt ka teiste Balti riikide positsioone. Vilniuse küsimus ei võimaldanud Eestil, Lätil ja Leedul üheskoos sõlmida Venemaaga rahulepingut, sest Leedu lootis Venemaale toetudes tagasi vallutada poolakate poolt annekteeritud Vilniuse. Eesti ja Läti keeldusid Leedut selles küsimuses toetamast ja välistasid tihedama koostöö. Vilniuse küsimusest sai edaspidi Baltikumi destabiliseeriv faktor. Olukord muutus Hitleri võimuletulekuga ning rahvusvaheliste suhete pingestumisega 1930. aastate teisel poolel. Vilniuse küsimusest aktuaalsemaks said Euroopa poliitilisel kaardil toimuvad muutused. Versailles´i süsteemi kokkuvarisemine oli häirekellaks Balti riikide liidritele. Laurinavičus väitis, et sellega kadus usk hoida oma riigi saatust enese kätes.

Volodymyr Sergiichuk Kiievist vaatles oma ettekandes "Ukraina riikluse taassünd aastail 1917–1920" iseseisva Ukraina loomist aastatel 1917–1920. Tsaari-Venemaa kokkuvarisemisel 1917. aasta veebruaris algas ukrainlaste poliitiline koondumine. Kevadel moodustati Keskraada. Juba enne bolševike võimuhaaramist Venemaal kuulutati välja Ukraina Rahvavabariik (UNR), mis pidi saama demokraatliku ja föderatiivse Venemaa osaks. Ent vene bolševikud ei tunnustanud Keskraadat ja alustasid UNR-i vastu sõda. Alanud bolševike agressioon sundis Keskraadat 1918. aasta algul välja kuulutama Ukraina

vabariiki. Venemaaga sõjas olnud Keskriigid tunnustasid iseseisvat Ukrainat 1918. aasta veebruaris. Saksamaa ja Austria-Ungari vägede abil vabastati Ukraina bolševikest. Silmakirjalik toetus Ukrainale kulmineerus Saksamaa toetatud riigipöördega, mis tõi võimule Vene monarhia pooldaja hetman Pavlo Skoropadsky. Viimane püsis võimul Saksamaa toetusel 1918. aasta sügiseni. Seejärel tuli võimule Ukraina Rahvavabariigi direktoorium, mis juhtis kuni 1920. aastani Ukraina iseseisvusvõitlust Nõukogude Venemaa vastu. Ukrainat nõrgendasid samal ajal sisevastuolud, mis viisid Lääne-Ukraina Rahvavabariigi moodustamiseni 1918. aasta lõpul. 1919. aastal likvideeriti see Poola vägede poolt ja UNR-i vaikival heakskiidul.

Valgevene ajaloolase Zachar Szybeka ettekanne "Tundmatu Valgevene – rahvusvaheline esindatus 1917–1920" käsitles Valgevene riiklusega seotud probleeme aastatel 1917–1920. Szybeka väitel oli eeldused Valgevene riigi tekkeks nõrgad, sest valgevene rahvuslik liikumine oli nõrk ja hilinenud. Nii nagu Ukrainas pooldati ka Valgevenes 1917. aasta lõpul laialdast autonoomiat Venemaa koosseisus. Saksa okupatsiooni tingimustes 1918. aasta märtsis kuulutati välja iseseisev Valgevene Rahvavabariik. Seda tunnustasid mitu uut Euroopa riiki, sealhulgas Eesti, kuid suurriikide tunnustus jäi tulemata. 1919. aastal muutus Valgevene Poola ja Nõukogude Venemaa vahelise sõja tallermaaks ning Valgevene valitsus oli sunnitud minema eksiili. 1921. aastal jagasid Nõukogude Venemaa ja Poola Valgevene ära. Szybeka hinnangul oli Valgevene riikluse püsimise takistuseks venestunud rahva vähene toetus iseseisvusideele, materiaalsete vahendite ning oma rahvusliku armee puudumine.

Järgmine ettekanne Ivar Leimuselt pealkirjaga "Uus riik, uus raha, vana mõtteviis" oli pühendatud Tsaari-Venemaa kokkuvarisemisel tekkinud uute riikide ja riiklike moodustiste rahatähtedele. Leimus väitis, et paljudes uutes riikides lähtuti oma raha kujundamisel ja nominaalide valimisel tsaarirublade taustavärvist ning nominaalist. Esimesed Eesti rahatähed margad olid tugeva Vene mõju all. Tuntav Vene mõju oli näiteks Gruusia ja Aserbaidžaani rahatähtede kujunduses. Sealsamas oli Vene mõju väiksem Lätis ja olematu Leedu, Soome ja Poola esimeste rahade puhul. 1920. aastate jooksul kadusid Vene mõjud kõigis iseseisvuse säilitanud endistes Tsaari-Venemaa osades. Kokkuvõttes märkis ettekandja, et 25-kroonise nominaali kasutamine Eestis viitab Venemaa rahasüsteemi mõju jätkumisele, sest mujal on see tundmatu.

Ilja Lotkini ettekanne "Siberi eestlaste opteerumine ja emigratsioon aastail 1920–1923 – majanduslik ja poliitiline valik" käsitles eestlaste opteerumist Venemaalt 1920. aastate algul Siberi näitel. Tartu rahulepinguga võimaldati opteeruda Eesti kodakondsusse ja pöörduda tagasi kodumaale eesti päritolu Venemaa elanikel. Vaatamata rahulepingule oli Venemaa huvitatud Eesti asunike jäämisest Siberisse. Eestlaste jaoks tegi opteerumisotsuse langetamise 1920. aastate algul lihtsamaks Nõukogude Venemaal valitsenud sõjakommunism ja majanduskriis ning sellega kaasnenud tööpuudus. Peale selle mõjutasid opteerumist eesti ametnike "agitatsioon", mis tugevdas rahvuslikku meelsust, ning majanduslikud lubadused anda tagasipöördujatele maad ning muid soodustusi. Opteerumise kõrgperiood jäi aastatesse 1920–1922 ning hakkas seejärel vähenema. Opteerumise vaibumisele aitasid kaasa NEP-i poliitika käivitumine Nõukogude Venemaal ning paranenud majandusolud. Pärast selle võeti 1922. aasta lõpul vastu Nõukogude Venemaa kodakondsuse taotlemise määrus, millega võimaldati pöörduda tagasi Nõukogude Venemaa kodakondsusesse nendel, kes olid võtnud juba muu riigi kodakondsuse. Majandusolukorra paranemise ja kodakondsusprintsiipide muutumise tõttu jäid paljud esialgu Eestisse siirduma pidanud Nõukogude Venemaale elama.

Eero Medijainen Tartu Ülikoolist tõstatas oma ettekandes pealkirjaga "Eesti iseseisvuse algus" mitmeid küsimusi, mida Eesti ajalooteaduses sageli ei püstitata. Millal tekkis eestlaste ühine identiteet ja valmisolek oma riigi loomiseks? Kas Päästekomiteel olid volitused tulevase riigikorra määramiseks? Kas Eestis oli 1918. aastal Saksa okupatsioon? Kas Balti Hertsogiriik oli eestlastevastane ettevõtmine? Vaatamata sellele, et Eesti iseseisvuse väljakuulutamine 1918. aastal oli katse vältida Saksa mõjuvõimu alla sattumist, uskusid vähesed Eesti iseseisvusesse. Rohkem usuti autonoomiasse föderatiivse Venemaa koosseisus. Medijaineni väitel ei ole korrektne käsitelda Eesti vallutamist Saksamaa poolt 1918. aastal okupatsioonina, sest Eesti ei osalenud sõjas Saksamaa vastu ei *de fac*to ega *de iure*.

Eelviimasena pidas ettekande Reigo Rosenthal pealkirjaga "Eesti Vabariik ja Nõukogude Venemaa: sõjaline vastasseis ning tee rahuni 1918–1919". Nõukogude Venemaa eesmärgid ja strateegia olid Eesti-vastase sõjategevuse alguses ning arenedes erinevad. Algul püüti

Eesti alistada "nõukogude võimu" levitamisega, kuid juba 1919. aastal otsiti võimalusi Eesti väljalülitamiseks Venemaad igast küljest ümbritsevate vaenlaste seast. Eesti seisukohalt oli otsustav Venemaa rünnakutele vastuseismine 1918. aasta lõpus, milles mängisid oma osa Soome vabatahtlikud, Vene valgekaartlased, Briti laevastik ning Saksa vägede tegevus. Eesti väejuhatuse eesmärgiks oli viia sõjategevus oma piiridest kaugemale ning mitte kiirustada iga hinna eest sõlmima Venemaaga rahulepingut. Hilisemas diskussioonis Eero Medijaineni ja Reigo Rosenthali vahel tõstatus küsimus, kas britid saatsid oma laevastiku Eestile appi eestlaste palvel või olid brittidel muud eesmärgid. Diskussioonis kaitses Rosenthal brittide toetust Eesti riigile, Medijainen aga brittide laiemaid julgeoleku-alaseid eesmärke ning oma kodanike kaitset Venemaal.

Konverentsi lõpetas saksa ajaloolase Karsten Brüggemanni ettekanne "Ajalooteadus ja "Eesti Vabadussõda" – uue vaatenurga otsinguil". Brüggemann analüüsis eesti ajaloolaste poolt Vabadussõja kohta kirjutatut ja leidis, et paljud olulised küsimused on siiani vastamata või hoopis tõstatamata. Milline oli eestlaste suhtumine sõtta, milline oli rahva identiteet, sotsiaalne mobilisatsioon sõja jooksul, naiste suhe sõjasse ning kuidas sai algselt eliidi projekt "Eesti" kiiresti enamuse eestlaste toetuse? Peale selle ollakse liialt kinni Eesti-keskses lähenemises ning heidetakse sageli kõrvale rahvusvaheline perspektiiv. Eestis nähakse Briti ja Skandinaavia sõjalist abi toetusena noorele vabariigile sõjategevuses Nõukogude Venemaa vastu, kuigi välisriikide huvid olid hoopis laiemad. Samal ajal tuleb tähele panna Venemaa perspektiivi, kus sõjategevust endistes Tsaari-Venemaa provintsides vaadeldakse osana Venemaa kodusõjast ja võitlusena liitlaste interventsiooni vastu. Lisaks sellele ei tohi unustada, et peale Eesti oli sõja võitja ka bolševike Venemaa, kuigi nemad võitsid palju suurema sõja.

Olev Liivik

Seminar hilisrauaaja võimukeskustest Läänemere idakaldal

■ 24.–27. aprillini toimus Evald Tõnissoni 80. sünniaastapäevale pühendatud seminar linnustest võimukeskustena, rõhuasetusega hilisrauaajale. Ettekanded keskendusid Läänemere idakalda maadele Karjalast Leeduni. Osalesid Eesti, Läti, Leedu ja Venemaa uurijad.

Linnuste käsitlemine võimukeskustena pole iseenesest uudne lähenemine, tähelepanu väärivad rõhuasetustes ning "võimu" mõtestamises toimuvad muutused. Linnuseid vaadeldi ülikute elukohana juba 1930. aastatest alates, kuid ka laiematel küsimustel, nagu linnuste koht Eesti ja naaberalade muinasaegses haldusstruktuuris, nende funktsioonid (lisaks sõjalisele) ning funktsioonide erinevused samaaegselt kasutusel olnud linnustel, on vähemalt kahe aastakümne pikkune uurimislugu. Siinkohal on sobilik märkida, et 1990. aastatel taaspuhkenud teemakohases diskussioonis jõudis osaleda ka Evald Tõnisson. Uudne oli käesoleva seminari puhul muinaslinnuste kui võimuküsimuse käsitlemine selgelt piiritletud ajas ja ruumis.

Nagu juba teemavalikust eeldada võis, oli üks põhiteemasid võimukeskuste iseloom. Oma avaettekandes rõhutas Andris Šne (Riia), et linnuste seas leidub erinevate funktsioonidega keskusi, lisaks sellele on võimalik, et teatud funktsioonide keskus ei paiknenudki linnusel. Šne rõhutas, et linnuste puhul tuleks esikohale seada puhtpraktiline funktsioon – enamiku ajast oli tegemist üliku ja tema lähikondsete elupaigaga. Samale temaatikale keskendusid veel Jelena Mihhailova (Peterburi), kes vaatas ühe Vene halduskeskuse (*pogosti*) – Kotorski – kujunemist Novgorodimaa läänepiiril, ning Mati Mandel (Tallinn), kes käsitles Lääne-Eesti võimukeskusi ning püstitas oletuse, et neid oli oluliselt rohkem